

HZ. PEYGAMBER'İN ÜMMİLİĞİ

Dr. Ahmet ÖNKAL

Hız. Peygamber'in hayatı boyunca okuma ve yazmayı bilip bilmediği, ta öteden beri tartışılmış bir meseledir. Elimizde bu konuya kesin ve son çözüm şeklini getirecek sarîh bir nass bulunmadığından bu tartışmalar günümüze kadar uzayıp gelmiş, âlimler arasında bazan oldukça sert münakaşalar cereyan etmiş, bu yüzden taraflar arasında ağır suçlamalar ve aşırı ithamlar yapılmış, bu arada özellikle müştüşrikler tarafından konu ve bu tartışmalar fırsat bilinerek İslâm'a ve O'nun peygamberine hücum ve iftiralarda bulunulmuştur. Yani çoğu kez, tartışma zemini olan bu meseleye peşin his ve hükümlerle yaklaşmış, bunun tabii bir neticesi olarak da peşinen kabul edilen bir sonuca varılmıştır.

Biz, gözleri önünde belki de her gün vahyin yazılması, mektuplar, emir-nâmeler, sulh andlaşmaları gibi binlerce yazışma cereyan etmiş bir peygamber ve âdeta okuma - yazma seferberliği ilân etmiş bir devlet başkanı olarak Rasûlüllâh'ın okuma - yazmaya vâkif olup olmadığı meselesini, tarihte bir hayli tartışma ve suçlamalara sebep teşkil etmiş nâzık bir konu olmasına rağmen - katiyetle kesin ve değişmez bir neticeye varma iddiâsı taşımaksızın - objektif bir şekilde araştırmaya şâyân görüyoruz.

KONU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER :

Hız. Peygamber'in okuma ve yazmayı bilip bilmediği konusundaki görüşleri şu yedi ana noktada toplamak mümkündür :

1 — Rasûlüllâh hayatı boyunca aslâ yazı yazmamış ve bakarak hiç bir kitabı okumamıştır.

2 — Peygamber Efendimiz bir mûcize olarak Hudeybiye Musâlahası esnasında ismini yazmış ve yine mûcize olarak bazı şeyleri okumuştur.

3 — Hayatının son anlarında «okur - yazar» denmiyecek kadar, bazı şeyleri yazmış ve okumuştur.

4 — İslâm'ın ilme verdiği önem sebebiyle ve öğrenmek hakkındaki ilâhî işarete itaat etmiş olmak için bir dereceye kadar öğrenmiştir.

5 — Bir mucize olarak peygamberlikle beraber Cebrâil A.S., O'na okuma ve yazmayı öğretmişti.

6 — Okumasını biliyordu, ama yazamıyordu.

7 — Okumayı da, yazmayı da biliyordu.

Bu farklı görüşlere sahip zümrelerin kendilerine göre görüşlerini teyit etmek üzere ileri sürdükleri deliller vardır. Her grubun getirdiği delillerden bir çoğu, çoğu kez diğer gruplarca da kullanıldığı için biz, tekrarlara meydan vermemek üzere bu grupların görüş ve düşüncelerini ayrı ayrı tafsil etmeyecek, delillerini ayrı ayrı zikretmeyeceğiz. Hz. Peygamber'in hiç okuma - yazma bilmediği görüşünü savunanlarla, bildiğini belirtenlerin belli başlı delilleri üzerinde durmak, kanaatimizce yeterli olacaktır.

HZ. PEYGAMBER'İN OKUMA - YAZMA BİLMEDİĞİNİ SAVUNANLARIN DELİLLERİ :

1 — Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'i «*ümmî*» diye vasıflandırır. (1) Ümmî ise «okuma - yazma bilmeyen kişi» ma'nâsına gelir. Binâenaleyh Kur'ân, Hz. Peygamber'in okur - yazar olmadığının açık bir delilidir.

2 — Yine Kur'ân-ı Kerîm'de: «*Sen bundan (Kur'an'dan) evvel hiç bir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın. Böyle olsaydı (hak ve hakikatı) iptal (ve inkâr) edenler elbette şüphelere düşerlerdi.*» (2) buyurulmuş ve Rasûlüllâh'ın peygamberliğinden evvel okuyup yazmadığı kesin bir şekilde ifade alınmıştır. Ayrıca bu âyette geçen « **من قبله** =

bundan önce» zarfı, « **لا تخلفك** » cümlesinden önce geçtiği için Rasûlüllâh'ın daha sonra yazmış olabileceğine ihtimal vermek mümkün değildir; bu istimal O'nun mutlak olarak hiç yazmadığına delalet eder. (3) Bu şekilde Hz. Peygamber'in hiç okuyup yazmamış olması, vahyin ilâhîliğinin bir garantisini teşkil etmekte, bu konuda hiç bir tereddüt ve ithama meydan bırakmamaktadır. Okuma - yazma bilmediği halde dünya işlerini tanzim eden, âhiret meselelerini bildiren geçmiş ümmetlerin hâlin-

1) 7 A'râf: 157 ve 158.

2) 29 Ankebût: 48.

3) Âlûsî, Rûhu'l-Meânî (Tefsîr) XXI, 5, Beyrut 1353 H.; Zerkânî, Menâhilu'l-Irfân I, 366, Kahire 1943.

den ve gelecekte haber veren bir vahyi tebliğ etmesi, O'nun en büyük mucizelerindendir. O, ilâhî vahyi ashâbı arasında ve kâfirler karşısında müteaddit kereler aynıyla bir harf değişikliği dahi olmadan okumuştur. En belîğ, en büyük hatip irticâlen konuşup da sonra aynı şeyleri tekrarlaması istense aynı ma'nâyı tekrarlar ama kelimelerinde hatta cümlelerinde mutlaka değişiklikler yapar. Ama Rasûlüllâh'ta böyle olmamıştır. Kavmi tarafından inkârına binbir sebep aranırken katiyetle bir müşrik Hz. Peygamber'in karşısına çıkıp da okuma - yazma bildiği için vahiy diye getirdiklerinin önceden okuyup öğrendiklerinden ibâret olduğunu söyleyememiştir. Bu sebeple de O'nun okuyup yazdığı düşünülemez. (4)

3 — Bizzat Hz. Peygamber de kendisinin okur - yazar olmadığını ifade etmiştir: Vahyin ilk gelişinde Cebrâil A.S. O'na «Oku!» emrini verdiği zaman O, üç defa tekerrür eden bu emre karşılık mâlum ve meşhurdur ki her defasında «Ben okuma bilmem!» diye cevap vermiştir. (5) Ayrıca «Biz ümmî bir ümmetiz; yazı bilmez, hesap yapmayız.» buyurmuştur. (6)

4 — Ashâb-ı kirâm ve Rasûlüllâh'ı görüp, durumunu bilen müşriklerce de okuma - yazma bilmediği müsellemdi. Ashâb, Peygamber Efendimizin yaşayışını her safhasıyla zaft ve intikâl ettirmeye hassâsiyetle itinâ göstermiş, O'nun hâne-i şââdetlerinde zevceleriyle özel ilişkilerine varıncaya kadar muttalî oldukları her şeyi anlatmışlardır. Ama bu rivayet hazinesi içinde O'nun okur - yazar olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur. Öte taraftan Hz. Peygamber gününde Mekke pek geniş olmayan bir çevreye sahipti. Mekkeliler O'nun her ânını biliyorlardı. O, herhangi bir okula gitmemiş, Mekke'de sayısı zaten pek az olan okur - yazarlarla hemdem olup onlardan bir şeyler öğrenmemiş, ticârî seferlerinde uzun süre bir yerde konaklamamış, zaten diğer Mekkelilerle gidip gelmişti. Şayet bu şekillerden biriyle O, okuma - yazma öğrenseydi, nübüvvetini inkâr için binbir sebep arayan ve yoktan iftiralar uyduran müşrikler bir mesned bulmuş, bir fırsat yakalamış olurlar, itirazlarını ayyuka çıkarır ve gönüllere şüpheler sokarlardı. Ama katiyetle böyle olmamıştı; zira onlar Hz. Muhammed'in okur - yazar olmadığını yakînen biliyorlardı. (7) Bu se-

4) İbn Abdi Rabbih, el-Ikdu'l-Ferid IV, 214, Mısır 1969; İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab XIV, 300, Bulak 1300 - 1307; Muhammed Rıza, Muhammed, s. 63, Mısır 1966.

5) Buhârî, Bed'ul-Vahy 3; Müslim, İmân 252.

6) Buhârî, Savm 13; Müslim, Sıyâm 15; Ebû Dâvûd, Savm 4.

7) Bâkîllânî, İ'câzu'l-Kur'ân, s. 62, Mısır 1951; İbnu'l-Cevzi, Vefâ I, 269, Mısır 1966; Abdussabûr Şâhin, Hz. Muhammed Okuma ve Yazmayı Biliyor mu İdi?, çev.: Tayyar Altıkulaç, Diyanet Dergisi, cilt: XII, sayı: 4, s. 199, Ankara 1973; Muhammed Rıza, Muhammed, s. 94; Ahmed Muhammed Şâkir, Ta'lîk alâ-Mâddeti «Ümmî», Dâiratu'l-Maârif el-İslâmiyye IV, 430, Kahire tsz.

beple de Kur'ân'ın ifadesiyle müşriklerin: «(Bu âyetler) O'nun başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan evvelkilere ait mäsallardır.» demeleri, (8) onların Hz. Peygamber'in okuma - yazma bilmediğini kabullerinin ilâhî vahiyyle tescilidir.

5 — Rasûlüllâh'a vahiy çok çeşitli zamanlarda ve çok çeşitli durumlarda gelirdi: Gündüz, insanlar içinde iken, yalnızken, namazda, geceleyin ve hatta uykuda... Bu durumlarda bâzan Rasûlüllâh'ın hemen yanında vahiy kâtibi bulunmayabiliyordu. Kâtip yokken vahiy geldiğinde şayet Rasûlüllâh yazı bilseydi hemen yazıverirdi. Ama böyle olduğu hiç vâkî değildir; O'nun herhangi bir vahiy yazarak tespit ettiğine dair sarîh, mevsûk, hatta zayıf ve merdûd tek rivayet yoktur. Allah Rasûlü nüzûlü sırasında âyetleri ezberleyerek zaptetmek için o derece gayret sarfediyor, kendini o derece yoruyordu ki Cenâb-ı Hak O'nu teskin eden âyetler inzâl buyurmuştur. (9) Şayet O, yazıyı bilseydi kâtipleri yokken bu vahiyleri yazar ve sıkıntıya düşmezdi. (10)

6 — O'nun okuma - yazma bilmediğini ispatlayan tarihî olaylar da vardır :

a — Hicretin üçüncü senesinde Uhud Harbi için Kureyş'liler Medine üzerine yürümeye hazırlandıkları sırada Hz. Peygamber'in Mekke'deki amcası el-Abbâs, Benû Ğifâr'dan birisine, normal olarak bir haftada alınabilecek mesafeyi üç günde kat'etme şartı ile, gizli ve mühürlü bir mektup vererek durumu yeğenine bildirmişti. Taşıdığı haberin fevkalâde önemi ve gizliliği sebebiyle muhtemelen sıkıca tenbihlenmiş bu ücretli haberci verdiği söz üzere üç günde Medine'ye gelip mektubu Hz. Muhammed'e verdi. Herhalde Rasûlüllâh habercinin fevkalâde telaşı ve acelesinden durumun ciddiyet ve gizliliğine vâkîf olmalıdır. Ayrıca habercinin bu son derece gizli mektubu herkes içinde alenen takdimi biraz uzak görünüyor. Hatta meselenin gizliliği konusunda Hz. Peygamber'e peşinen ve şifâhen bilgi vermiş olabileceğini düşünmek normaldir. Netice şu ki Hz. Peygamber bu son derece gizli mektubu okutmak için Übeyy b. Ka'b'ı çağırıldı; tenhada okunan mektubun muhtevasını anladıktan sonra da durumu gizli tutması konusunda Übeyy'e sıkı tenbihatta bulundu. (11) Şayet Rasûlüllâh okuma bilseydi bu önemli haberi bizzat kendisi okur ve duruma göre hareket ederdi. (12)

8) 25 Furkân: 5.

9) 75 Kıyâme: 16; 87 A'lâ: 6.

10) Abdussabûr Şâhin, Hz. Muhammed Okuma ve Yazmayı Biliyor mu İdi? s. 199; Muhammed Rızâ, Muhammed, s. 65.

11) Zeynî Dahlân, es-Sıratu'n-Nebeviyye I, 229, Beyrut (1310 tab'ından ofset).

12) Muhammed Rızâ, Muhammed, s. 65; G. Weil, Mahomet savait-il lire et écrire?, Atti Del IV. Congresso Internazionale, Degli Orientalisti, p. 358, Firenze 1880.

b — Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, vahiy kâtipliği yapıyor, ama müslümanlığında samimi olmadığı için yazarken bazı âyetleri tahrife teşebbüs ediyor, meselâ Rasûlüllâh « **سِيبَا** » yazmasını emrederken o

« **سِيبَا بِصِرَا** » yazıyordu. Bilâhare irtidat edip Mekke'ye kaçtı. (13)

Müsteşrik G. Weil'e göre onun yaptığı değişikliklerin farkına ancak o Mekke'ye kaçtıktan sonra varılabilmişti ve şayet Muhammed okuma bilseydi O'nun huzurunda vahyi yazan Abdullah b. Sa'd bu tahrifleri yapma cür'etinde bulunamazdı. (14)

c — Daha sonraki bir devreye ait olmak üzere Tâif heyeti İslâm'a girmek için Medine'ye gelmişti. Ancak bazı şartları ve istekleri vardı. Hz. Peygamber bunları yazıp getirmelerini istedi. Onlar da yazdılar ve bilâhare okumaya başladılar. Şartlar arasında faizin yasaklanmamasına geldikleri zaman Rasûlüllâh: « **ضع يدى عليها فى الكتاب** = *Elimi bu cümlelerin üzerine koyun.*» buyurdular. Elini koyunca ribâ âyetini okuyup bu cümleyi sildiler. (15) Şayet O, okuma bilseydi «Elimi bu cümlelerin üstüne koyun» diye başkasının göstermesine ihtiyaç duymadan yazıyı alır ve kendisi bulup orayı silerdi. (16)

7 — Rasûlüllâh'ın okuyup yazdığına delil olarak getirilen haberlerin bir kısmında mecâz söz konusudur; bir çoğu ise ya zayıftır veya uydurmadır. Esasen bu konuda açık ve mevsûk bir haber bulunsaydı hiç bir müslüman O'nun okuyup yazma bilmediğini söyleyemezdi. (17) Bu haberler arasında özellikle Hudeybiye Musâlahası ile ilgili olanını ele alalım :

Allah Rasûlü Hudeybiye'de Mekke delegeleri ile musâlahâ şartları üzerinde anlaşmaya varıp sıra dikte işine geldiği zaman kâtip olarak Hz. Ali'yi çağırır ve besmeleden sonra «Bu, Allah'ın Rasûlü Muhammed'in Kureyş ile yaptığı andlaşmadır.» diye başlamasını emretti. Fakat

13) İbn Hanbel III, 120-121.

14) Bkz. G. Weil, Mahomet savait-il lire et écrire?, p. 365. Aynı hususla ilgili olarak İbn Hanbel'in bir başka rivayetinde (III, 245-246) Hz. Peygamber'in bu durumlarda derhal kâtip Abdullah b. Sa'd'a müdâhale ve ikazda bulunarak Kur'an'ı tahrifîre imkân vermediği belirtilmiştir. G. Weil, bu rivayeti görmediğinden ya da görmek istemediğinden, bir taraftan Hz. Peygamber'n okuma bilmediğini ispatlamaya çalışırken bir taraftan da Kur'an'ın tahrif edildiğini ve bunun çok sonraları farkedildiğini ifade ederek kin ve garazını ortaya koymuştur.

15) İbnu'l-Esîr, Usdu'l-Ğâbe I, 216, Mısır 1286.

16) Muhammed Rıza, Muhammed, s. 65-66.

17) İbn Kesîr Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm V, 331, Beyrut 1966; Süyûtî, el-Hasâisu'l-Kübrâ III, 271, Mısır 1967; G. Weil, Mahomet savait-il lire et écrire?, p. 359.

Kureyş delegasyon başkanı Süheyl b. Amr bu cümleye itirazla «Biz senin Allah'ın Rasûlü olduğunu kabul etseydik şimdi Mekke'ye girmekten seni alakoymaz, seninle uğraşmazdık ve sana tabî olurduk. Bu vasfı sil ve kendi isminle babanın ismini yaz.» dedi. Hz. Peygamber de bunu kabul edip kâtibine «Rasûlüllâh» vasfını silmesini emretti. Ancak Hz. Ali teeddüben bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: «

أرني مكانها

= *Bunun yerini bana göster*» buyurdu. Sahifeyi eline aldı, «Rasûlüllâh» ibâresini sildi ve yerine «*Muhammed b. Abdillâh*» yazdı (Buhârî'nin bir rivayeti: «Rasûlüllâh sahifeyi eline aldı, pek iyi yazamıyordu ve yazdı...» şeklindedir.) (18)

Bu haberdeki «*yazdı*» anlamına gelen « **كَب** » fiilini zâhiren de-

lâlet ettiği ma'nâ ile alıp Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin yazdığını kabul etmek doğru değildir. Burada mecâz vardır. Hz. Peygamber emrettiği ve O'nun adına yazıldığı için yazma işi kendisine hamledilmiştir. Bunun örneği çoktur. Meselâ «O, Heraklius'e, Kısra'ya... yazdı» denir, emriyle yazıldığı kastedilir. Burada da kastedilen, Hz. Peygamber'in emriyle kâtip Hz. Ali'nin yazmış olmasıdır. (19) Yazma işinin Rasûlüllâh'a hamledildiği bütün yerlerde bu şekilde mecâz yapılmıştır. Veya burada bir hazif olup «Hz. Peygamber 'Rasûlüllâh' ibaresini sildi ve sahifeyi Ali'ye îade etti, o da yazdı.» şeklinde takdir etmek gerekir. (20) Ayrıca Süheyl'in itirazı üzerine Hz. Peygamber'in, kâtibine «*Bunun yerini bana göster*» demesi, okumayı bilmediğine, Buhârî ve Müslim'in bir rivayetinde Hz. Ali'ye dönerek: « **أَكْب** = Peki, şimdi yaz!» buyurması (21) da kendisinin yazmadığına delâlet eder. (22)

HZ. PEYGAMBER'İN OKUMA - YAZMA BİLDİĞİNİ SAVUNANLARIN DELİLLERİ :

İrâdî veya gayr-i ihtiyârî bir şekilde Hz. Peygamber'in bazı şeyleri okuduğu ve yazdığını savunan farklı düşüncelerin yanısıra O'nun oku-

18) Buhârî, Meğâzi 43, Şurût 15, Sulh 6, Cizye 19; Müslim, Cihâd 90, 92, 93; İbn Hanbel IV, 291.

19) Süheylî, er-Ravdu'l-Ünûf IV, 36, 1971-1973; Nevevî, Şerhu Müslim XII, 137-138, Beyrut 1972; Aynî, Umdetu'l-Kârî XIII, 276, Beyrut (1348 tab'ından ofset); Kirmânî, Şerhu'l-Buhârî XII, 9, Beyrut 1981; Zürkânî, Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledunniyye II, 199, Beyrut 1973.

20) Zürkânî, Şerhu'l-Mevâhib II, 196, 198; Kastallânî, İrşâdu's-Sâri VI, 379, Beyrut tsz.

21) Buhârî, Şurût 15; Müslim, Cihâd 93.

22) Nevevî, Şerhu Müslim XII, 137-138.

mayı da, yazmayı da mükemmelen bildiğini iddia eden bir grup vardır ki bunlar iki farklı bakış açısından hareket etmektedirler :

Birincisine göre Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e her hususa ait bilgi ve güç vermiştir. O'nda hesap yapma, yazı yazma ve okuma, şiir söyleme, ensâb malûmatı vs. gibi konularda toplu bir şekilde müttekâmil bir kuvvet ve iktidar vardır. Ancak O'ndaki bütün bu güçler, nübüvvetle daha ulvî bir yöne yöneltilmiş ve O, bunlarla boşuna uğraşmamıştır. Bu, idrâk edilmeli ve O'na âcizlik isnâdı ile imkân dâhilinde olan bir şeyden imtinâ ederek daha iyisine yönelmenin farklı farklı şeyler olduğu bilinmelidir. (23) Bu bakış açısı, Peygamber Efendimizin şanını ve derecesini yükseltmek gibi - aslında hiç de gerekli olmayan - bir duygu ve gayretin neticesi olmuştur.

İkinci bakış açısı ise genellikle müsteşriklere aittir. Onlara göre Hz. Peygamber mükemmelen okuma - yazma biliyordu; getirdiği ibadet şekillerinin bir çoğunun ibrânî âyinlerinin aynısı olması, Kur'ân'da mevcut menkıbelerin büyük çoğunluğunun mukaddes kitaplarda mevcut bulunması O'nun bunları önceden okuyarak kendine mâl ettiğine açıkça delâlet ediyordu. Ancak O, okuma - yazma bildiğini muâsırlarından ve hatta bir çok ashâbından bile maharetle saklamıştı. (24)

Şimdi, daha önce sıraladığımız muhtelif görüşlerin sahiplerince de kullanılan ve Hz. Peygamber'in okuyup yazma bildiği görüşünde olanların ileri sürdüğü belli başlı delilleri zikrederim :

1 — Hudeybiye Musâlahası ile ilgili olarak İmâm Buhârî'nin:

«أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ وَلَيْسَ بِحَسَنٍ بِكُتِبَ فَكُتِبَ...»

= Rasûlüllâh sahifeyi aldı, pek iyi yazamıyordu ve yazdı:...» şeklindeki rivayeti, (25) mecâza imkân vermeyecek tarzda ve açıkça O'nun, ismini yazdığına delâlet eder.

2 — Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Rasûlüllâh buyurur: «İsrâ gecesi Cennet'in kapısında 'Sadakanın ecri 10 misli, karz-ı hasenin ecri ise 18 mislidir.' diye yazılı olduğunu gördüm.» (26) Bu, Rasûlüllâh'ın okuma bildiğine delâlet eden sahih bir haberdir; okuyabilmek yazmanın bir bölümü olduğuna göre bu haberden O'nun yazmayı da bildiğini ayrıca çıkarabiliriz. (27)

23) Câhız, el-Beyân ve't-Teybîn IV, 33-34, Mısır 1975.

24) Bu düşünce için meselâ bkz.: L. Caetani, İslâm Tarihi IX, 158-166, Hüseyin Câhid terc., İstanbul 1926.

25) Buhârî, Meğâzi 43.

26) İbn Mâce, Sadakât 19.

27) Hafâcî, Şerhu's-Şifâ I, 117, İstanbul 1267.

3 — Bir süre vahiy kâtipliği yapıp bilâhare irtidât ederek Mekke'ye kaçan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh bazan vahyi yazarken ilavede bulunur, bunun üzerine Hz. Peygamber derhal «Bırak, onu yazma!» diyerek îkâz ve müdâhalede bulunurlardı. (28) Bu müdâhale, kâtibin ilaveli ve değişik yazdığını O'nun bilmesi, yani okuma-yazma bilmesi sâyesinde mümkün oluyordu.

4 — Peygamber Efendimiz, kâtibi Hz. Muâviye'ye, birer kabile reisi olan Uyeyne b. Hısn ile Akra' b. Hâbis'e bir yazı yazılıp verilmesini emretmiş, sahifeyi alan Uyeyne okuyamadığını belirtince Hz. Peygamber yazıyı alarak bakmış ve muhtevasını ona aktarmıştır. (29)

5 — Hz. Muâviye Rasûlüllâh'ın huzurunda yazı yazıyordu. Peygamber Efendimiz ona: «Ya Muâviye, yazında 'rakş' yap.» buyurdular. Hz. Muâviye rakş'ı, her harfin uygun olan noktasını koymak olarak açıklar. (30) Bu rivayete bağlı olarak Muhammed Hamîdullah, Rasûlüllâh'ın yazıyı bilmesinin ötesinde bizzat kendisinin noktalama ve hatta nispeten harekeleme usûlünü düşünüp bulduğunu ifade eder. (31)

6 — Hz. Peygamber'in harfleri ve bunların en güzel şekilde nasıl yazılacağını bildiğine dair rivayetler vardır. Meselâ: «Biriniz besmeleyi yazdığı zaman **الرحمن** da **م** ile **ن** arasını uzatsın.»,

«Besmeleyi yazdığın zaman **س** 'i belli et.», «Besmelede

س 'i güzel yazınız, ihtiyaçlarınız kolayca görülür.», «(Ya Muâviye), Mürekkebi iyi ayarla, kalemi düzgün kes, **ب** 'yi güzel belirt,

س 'in dişlerini göster, **م** 'in gözünü doldurma, lafza-i celâli güzel yaz **الرحمن** 'i uzatarak yaz, **الرحيم** 'in yazılışına itina göster.» (32)

7 — İbn Ebî Şeybe ve Ömer b. Şebbe'nin tahrîciyle Mücâhid'den nakledilen: «Hz. Peygamber ölmeden önce okuyup yazmıştır.» şeklindeki bir haber tâbiûndan sika bir râvî olan Âmir b. Şerâhîl el-Şa'bi'ye sorul-

28) İbn Hanbel III, 245-246.

29) İbn Hacer, Fethu'l-Bârî VII, 504; Zürkânî, Şerhu'l-Mevâhib II, 197.

30) Süyûtî, Tedribu'r-Râvî, s. 289, Medine 1379/1959.

31) M. Hamîdullah, İslâm Peygamberi II, 822-823, 4. Bsm, S. Tuğ terc., İstanbul 1980. Ancak bu bilgi için Hamîdullah, herhangi bir kaynak vermemektedir.

32) Kâdi İyâz, eş-Şifâ bi-Ta'rifi Hukûkî'l-Mustafâ I, 235-236, Mısır 1950; Süyûtî, Câmiu's-Sağîr I, 34, Mısır 1954; Münâvî, Feyzu'l-Kâdir I, 433, Beyrut 1972.

muştı. O: «Doğru söylemiş. Böyle söyleyenleri daha önce de duymuştum. Bunu reddi gerekli kılacak bir nass yok.» diye cevap vermiştir. (33)

DELİLLER ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME :

1 — Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e verilen (34) vasıflardan birisi olarak «ümmî» kelimesi genellikle «okuma - yazma bilmeyen kişi» ma'nâsına alınmıştır. Ancak bu kelime Kur'ân'da çoğul olarak « **أُمَمٌ** » şeklinde, bir kaç âyette daha geçmektedir (35) ve bu âyetler incelendiği zaman bu lâfzı «okuma - yazma bilmeyenler» şeklinde ma'nâlandırmanın bazan doğru olmadığı görülür. Meselâ Âlû İmrân: 20. âyetinde: «Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere de ki: 'Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?'» buyrulurken «ümmiyyûn» ile kastedilen, ehl-i kitâb dışında kalan kimseler, Kur'ân'ın nâzil olduğu çevreye nazarla da - okuma - yazma bilsin bilmesin - müşrik Araplardır. Aynı sûrenin 75. âyetinde konu daha açıktır. Cenâb-ı Hak burada ehl-i kitâbın, kendilerinden olmayanlara karşı hiç bir mes'ûliyet taşımadıklarını, hak hukuk tanımadıklarını ifade etmektedir. Yani ehl-i kitâbın bu muâmelelerine sebep, okur - yazar olmamak değil, kendi dinlerinden, kendi soylarından olmamaktır. Âyeti başka türlü anlamak da mümkün değildir.

Ümmiyyûn kelimesi üzerinde derin tahlillerde bulunan Abbâs Mahmûd el-Akkâd, bu kelimenin ehl-i kitâb tarafından kendileri hâricinde kalanlar için kullanıldığını ifade etmekle beraber aynı zamanda istiâre ve tağlîb yoluyla öncelikle kitabı bilmeyen, buna bağlı olarak da okuma ve yazmayı bilmeyenlere ad olduğunu kabul etmektedir. Yani kelime asıl vaz'ı itibâriyle değil, ehl-i kitâb ile bunlardan olmayanlar arasında yapılan bir mukâbele yönüyle okuma - yazma bilmeyenlere itlâk olunmuştur. (36) Fakat bazı âlimler ve bu arada müsteşrikler bu istiâre yoluna gitmemişler ve ümmî'yi sâdece, «ehl-i kitâb'tan olmayan» anlamına alarak, Hz. Peygamber'in okuma - yazma bilmediğine bu lâfzın katiyen delâlet etmediği görüşünü savunmuşlardır. (37)

33) İbn Kesir, Tefsir V, 331; Neseft, Tefsir III, 260, Beyrut tsz.; Aynî Umde XIII, 277; Kastallânî İrşâdü's-Sârî IV, 423, Beyrut tsz.; Süyûtî, Hasâis III, 271.

34) Bkz.: 7 A'râf: 157, 158.

35) 2 Bakara: 78; 3 Âlû İmrân: 20, 75; 62 Cum'a: 2.

36) Akkâd, el-İslâm Da'vetun Âlemiyye, s. 195-197. Müellif, ümmiyyûn kelimesiyle ilgili olarak yaptığı bu araştırmada, bu kelimenin Kitâb-ı Mukaddes'te ifade ettiği ma'nâyı da örneklendirmekte ve enteresan bilgiler vermektedir. Geniş bilgi için bu makale okunmalıdır: s. 192-197. Ayrıca M. Hamîdullah da bu son ma'nâyı bazan kullanmaktadır. Bkz.: İslâm Peygamberi I, 599, dipnot: 1164.

37) Muhammed İzzet Derveze, Sıratu'r-Rasûl I, 50, Mısır 1965; Caetani, İslâm Tarihi IX, 166; R. Paret, «Ummî», Encyclopédie de L'Islam IV, 1070-1071, Leyde. 1934.

Binâenaleyh «ümmî» kelimesi doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in okuyup yazma bilmediğine delâlet etmemektedir.

2 — Ankebût : 48. âyeti, Rasûlüllâh'ın Kur'ân'dan önce hiç okuyup yazmadığı husûsunda son derece açık ve kesindir. Ancak âyet nübüvvetten sonra Hz. Peygamber'in okuyup yazabileceğini nefyetmemektedir. Yalnız Allah Rasûlünün okuma - yazma öğrenmeye mutlak bir ihtiyacı olmamış, bilmedikleri O'na Cenâb-ı Hak tarafından öğretilmiş, yazılması gerekli şeyler de kâtipleri tarafından yazılmıştır. Bu sebeple nübüvvetin, hatta hicretin ilk yıllarına ait olmak üzere Peygamber Efendimizin okuma - yazma bilmediğine dair nakledilen olaylar ve getirilen deliller doğrudur.

3 — Ancak sahih rivayetlerle bize intikal ettirilen hicretin altıncı senesindeki Hudeybiye Musâlahası'nda, mecâza gitmeksizin O'nun kendi ismini yazdığını kabul etmek gerekecektir. Çünkü Buhârî'nin rivayeti mecâza imkân vermeyecek lâfızları ihtiva etmekte, Rasûlüllâh'ın pek güzel yazamadığını belirtmektedir : (**وليس يحسن يكتب**) (38). Hudeybiye'de Rasûlüllâh'ın kendi ismini yazdığını kabul eden bazı âlimler bunun bir mûcize olarak olarak tecellî ettiğini (39) veya hiç okuma - yazma bilmeyen câhil bir kimsenin sadece ismini yazıp imzasını atması kabildinden olduğunu (40) söylemişlerse de bu te'villere bizi götürecek bir karîne ve delil yoktur.

4 — Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de Hz. Ali'ye «Bunun yerini bana göster», Tâif heyetine de «Elimi bu cümlelerin üzerine koyun.» buyurmuş olmaları da okuma bilmediğine kesin delil teşkil etmez. Çünkü biz de bir başkasının elinde bulunan bir gazete, kitap vesâir evraktaki merakımızı çeken bir bilgiyi görmek istesek «Hani? Nerede? Göster- vs.» deriz ve bu sözler bizim okuma bilmediğimize delâlet etmez.

5 — Rasûlüllâh'ın İsrâ gecesi Cennet'in kapısında karz-ı hasen veren kişinin ecriyle ilgili olarak gördüğü bir yazıdan haber vermesi ise okuma bildiğine işaret etmez. Çünkü bu durum, madde ötesi âlemlle ilgilidir; dünyevî bir meseleyle mukâyesesi doğru olmaz. Öte taraftan Hz.

38) Buhârî, Meğâzi 43.

39) İbn Hacer, Fethu'l-Bârî VII, 503; Kirmânî, Şerhu'l-Buhârî XII, 9. Beyrut 1981; Kurtubî, Tefsîr XIII, 352, y.y. 1967; Kettânî, et-Terâtibu'l-İdâriyye I, 173, Beyrut 1346; Diyârbekrî, Târihu'l-Hamîs II, 21, Beyrut tsz.

40) Zehebî, Tezkiratu'l-Huffâz III, 1181-1182, Beyrut 1956; Aynî, Umde XIII, 276; Hafâcî, Şerhu's-Şifâ I, 118; Kettânî, Terâtib I, 175.

Peygamber'in orada ne yazılı olduğunu sorup öğrenmesi de muhtemeldir (41).

6 — Vahye kâtiplik eden Abdullah b. Sa'd'ın tahriflerine Rasûlül-lâh'ın müdâhalesinin, Cenâb-ı Hak'ın garantisi altında bulunan vahyin muhafazasının söz konusu olduğu bu hususta Cebrâil tarafından durumun bildirilmesiyle mümkün olabileceğini göz önünde bulundurmamak gerekir.

7 — Hz. Peygamber'in okuma - yazma bildiğine delil olarak getirilen diğer rivayetler ise zayıftır ve bunların zayıf olduğunu, rivayetleri veren kaynaklarımız da belirtmişlerdir.

NETİCE :

Tereddüt etmeden katıyetle kabul etmek gerekir ki Peygamber Efendimiz, Cenâb-ı Hak tarafından ilâhî vahyi tebliğle görevlendirilmeden önce okuma - yazma bilmiyordu. Zira ilim ve irfanın bulunmadığı bir vasatta yetişmiş, okuma - yazma bilenlerin parmakla sayılabileceği bir çevrede büyümüşü. Cehâletin böyle kesif olduğu bir devrede O, okuma ve yazma bilse, sonra da nübüvvet görevine başlasa, mülhidler şüphelere düşecekler, «Acaba daha önceki mukaddes kitaplardan okuduklarını mı bize aktarıyor ve bizi aldatıyor?» diyecekler, gönüllere tereddüt ve sapıklık tohumları ekeceklerdi. Cenâb-ı Hak Rasûlünü ve ilâhî vahyi bu fitneler ve şüphelerden korumak için peygamberinin okur - yazar olmamasını murâd etmişti. Ankebût: 48. âyeti işte bu gerçeği anlatır: «Sen (ey habîbim) bu Kur'an'dan evvel hiç bir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın. Böyle olsaydı (hak ve hakikati) iptal (ve inkar) edenler elbette şüphelere düşerlerdi.»

Hem Rasûlül-lâh'ın peygamberlikten önce yazıya ihtiyacı da olmamış, yaşadığı çevre icâbı okur - yazarlarla sık irtibatı bulunmamıştı. Ama nübüvvetten sonra durum değişti. 23 seneye yaklaşık bir süre durmadan nâzil olan âyetleri tespit için vahiy kâtipleri Rasûlül-lâh'ın huzurunda, bizzat O'nun gözleri önünde yazı malzemelerini kullandılar. Özellikle Medine'ye hicretinden sonra Rasûlül-lâh'ın çok değişik çevrelerle muhtelif münâsebetleri oldu. Bu münâsebetler sebebiyle O'nun huzurunda andlaşmalar kaleme alındı, mektuplar yazıldı, emir-nâmeler çıkarıldı, iktâ kararları tahrir edildi. Günden güne genişleyen İslâm'ın ve devletinin bu gelişmeyle orantılı olarak gittikçe büyüyen bir sekreteryası ortaya çıktı.

Ayrıca daha ilk âyetinden itibâren ilmi yücelten, her vesîle ile düşünmeye, bilmeye, öğrenmeye yönelten bir dinin peygamberi olarak

Hız Muhammed, hep ilme teşvikte bulundu; okuma - yazma bilmeyi gerçek hürriyet telâkkî etti ve ashâbı arasında âdeti bir okuma - yazma seferberliğine girişti.

Yani peygamberliğinden sonra, özellikle Medine döneminde O'nun okuma ve yazma ile çok sık bir irtibatı, ilgisi oldu. Böyle bir durumda hayatının sonlarına doğru iyice öğrenmek ve bellek şeklindeki bir teşebbüsün neticesi olmaksızın, sâdece, gözleri önünde belki de her gün cereyan eden yazışmalar sebebiyle, yazıların ve harflerin şekillerinin, peygamberliğin vasıflarından birisi olarak «fetânet» sıfatına sahip Hz. Peygamber'in dikkâtini çekmiş olması ve bunların O'nun zihninde yer etmiş bulunması gayet normaldir. İslâm'ın tamamen yayıldığı, Kur'ân'ın Allah tarafından inzâl buyurulduğunda şüphe kalmadığı, müşriklerin Kur'ân âyetlerinden bir tanesine bile benzer bir cümle söylemekten âciz kaldıkları bir dönemde, O'nun okur - yazar sayılamayacak derecede ve kolay yazılabilen ve okunabilen bazı şeyleri bilmiş olmasına - kanâatimizce - hiç bir engel yoktur; bunu kabul etmek İslâmî naslarla tezat teşkil etmez.

Gerçi Rasûlüllâh'ın okuma - yazma bilmediğini savunanların delilleri ile bildiğine delâlet eden deliller incelendiği zaman, bilmediği hususundaki delillerin daha kuvvetli, bildiği hususundaki delillerin ise kat'î olmadığı görülecektir. Ancak Zerkânî'nin belirttiği gibi (42), birbirine zıt gibi görünen bu iki görüşü ve delilleri te'lif etmek mümkündür. Rasûlüllâh'ın nübüvvetten önce ve peygamberliğinin ilk yıllarında okur - yazar olmadığını, hayatının sonlarına doğru ise okur - yazar denemeyecek derecede bir miktar okuyup yazabildiğini kabul etmek, mevcut delilleri, bir kısmını kullanıp bir kısmını red ve terk etmeksizin değerlendirmek olacaktır. Ama böyle bir te'lif mümkün olmazsa elbette o zaman kat'îye uymak, zanniden sarf-ı nazar etmek gereklidir.

الملخص حول أمية الرسول (ص)

هل ظل رسول الله (ص) لا يعلم القراءة والكتابة حتى آخر عمره أم لا ؟ وقد طرح هذا الموضوع على البحث والتأمل منذ القديم حتى يومنا هذا . وذهب علماء الاسلام والمستشرقون الى سبعة مذاهب في هذه القضية :

- (١) كان الرسول (ص) أميا لم يقرأ ولم يكتب قط حتى آخر عمره .
- (٢) انه قد كتب اسمه عند صلح الحديبية على سبيل الاعجاز وقيل انه قرأ أشياء أيضا على سبيل الاعجاز .
- (٣) انه قد قرأ وكتب في أواخر حياته أشياء يسيرة بحيث لا يمكن أن يقال معه بأنه كان يحسن القراءة والكتابة .
- (٤) وقيل انه تعلم قليلًا بسبب اهتمام الاسلام بالعلم و ليكون مطيعا للامر الالهي في تحصيل العلم .
- (٥) وقيل بأن جبريل عليه السلام علمه القراءة والكتابة كعجزة له في بداية البعثة .
- (٦) وقيل بأنه كان يعلم القراءة ولكنه ما كان يستطيع الكتابة .
- (٧) وقيل انه كان يحسن القراءة والكتابة معا .

و يسوق كل طائفة من اصحاب هذه الآراء المختلفة دليلا يهود ما يقوله و ذكرنا في المتن طرفا هامًا من هذه الأدلة وناقشناها . ويمكن لنا أن نقول كنتيجة لما سبق :

يجب علينا أن نقبل من دون تردد ان رسول الله (ص) لم يكن يعلم القراءة ولا الكتابة قبل البعثة . لأنه قد نشأ في بيئة لا تعلم القراءة ولا الكتابة وقد عاش في مجتمع لا يتجاوز عدد القراء والكتاب فيه أصحاب اليمين . ولو كان الرسول يعلم القراءة والكتابة في مثل هذه البيئة ثم أخذ يدعو الى الاسلام لارتاب الملحدون وقالوا :
" ان محمدا ينقل اليها ما قرأه من قبل من الكتب المقدسة ويخدعنا ! "

ولكن اراد الله أن يكون رسوله ليس بقارىء ولا يكتب لهدف به
الشبهات والفتن عن وحيه ورسوله . فتقرر الآية ٤٨ من سورة العنكبوت
تلك الحقيقة : " وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك اذا
لا رتاب المبطلون . "

أضف الى ذلك لم يكن محمد (ص) يحتاج الى الكتابة قبل نبوته
ولم يكن على أى اتصال بالقراءة والكتاب حسب ما تقتضي به البيئة ،
الا أن الامر قد تغير بعد الرسالة واقتضى استعمال أدوات الكتابة
وآلاته لدى الرسول (ص) وبمرأى منه ليسجل كتاب الوحي الآيات
النازلة باستمرار في مدى ٢٣ سنة . وقد دخل الرسول في علاقات
مختلفة دينية وسياسية واجتماعية واقتصادية ولا سيما بعد الهجرة
مع أقوام متعددة ومختلفة . وكان يزداد انتشار الاسلام يوما بعد
يوم وكامتداد لهذا ظهرت الحاجة الى الكتابة والمراصلة للدولة
الوليدة .

وتم زاوية أخرى ، ان رسول الله ما زال يحفز على العلم بأنه نبي
دين يرفع شأن العلم والعقل والفكر بدأ من نزول الآية الأولى ،
وقد أمر هذا النبي بالتمهئة العامة على الجهل بين أصحابه كما
أمرهم أن يتعلموا القراءة والكتابة .

ونستنتج مما سبق بأن هناك علاقة وثيقة بين الرسول وبين الكتابة
والقراءة بعد النبوة ولا سيما في العهد المدني . ومن البدء
ان بلغت نظر الرسول القراءة والكتابة وكيفيةها وخاصة من ذوى
الذكاء والظفنة التي هي من أوصاف الرسل جميعا . وقد انطبعت
هذه الكيفية في ذكائه من غير أن يصرف اهتماما خاصا بسبب تدوين
الوحي وكتابة الرسائل التي ربما كانت تحصل كل يوم بين يديه .
ولا مانع لدينا — كما نعتقد — بأن يعلم الرسول (ص) شيئا من
القراءة والكتابة بحيث لا يعد قارئا ولا كاتبها في وقت انتشار فيه
الاسلام انتشارا واسعا ولم يبق ريب بأن القرآن نزل من عند الله و
في حين عجز فيه الكافرون من أن يأتوا بحسوة من مثله ولو بأية ،
واعتماد هذا — عندنا — لا يتنافى مع نصوص الاسلام وأدلتها .